

SZŐLŐFÖLD EGERBEN AZ 1875. ÉVI VII. TÖRVÉNYCIKK ALAPJÁN KÉSZÜLT KATASZTERI TELEKKÖNYV TÜKRÉBEN

KOZÁRI JÓZSEF

(Közlésre érkezett: 1977. január 29.)

Kataszteri telekkönyvön olyan iratot kell érteni, amely az egyes községek, illetve városokhoz tartozó földterületet parcellánként, a tulajdon, a művelési ágak, illetve minőségi osztály szerinti megoszlás alapján veszi számba, tartja nyilván.

A kataszteri telekkönyv, mint sajátos iratfajta, az ún. kataszteri felmérések eredményeként, a kataszteri felvételi munkálatok rendszerint negyedik darabjaként jön létre. A kataszteri felmérés – mint ismeretes – az egyes községek és városok területének földadó kivetése céljából történő hatóságilag végrehajtott térképezése. A munkálat első darabja természetszerűen, mint az szintén tudott, az ún. kataszteri térkép, mely a birtokok vízszintes felületben ábrázolt területét, azok tulajdonosát, és a művelési ágak szerinti besorolást tünteti fel. Ezt a birtokrészleti jegyzőkönyvek és a birtokok osztályba sorolása követi, s rendszerint ezután, a munka negyedik fázisaként készül el a bennünket közelebbről is érdeklő irat, a kataszteri telekkönyv.

A köztelhivatal bevezetését követően ideiglenes kataszter szerkesztését Magyarországon először az 1850. március 4-én kiadott császári nyílt parancs rendelte el, részletes munkálatai azonban csak 1853 után indultak meg.¹ Újabb kataszteri felvétel végrehajtására „a földbirtok arányos megadóztatása céljából” az 1875. március 24-én szentesített s még e hó 30-án kihirdetett VII. törvénycikk alapján került sor.

Mint minden magyar község és város esetében, az ennek alapján 1888-ra elkészült ún. részletes osztálykataszter Eger város múltjának is becses s a kutatás kiváló érdeklődésére számot tartó forrása, mely gazdag és tanulságos adatai révén sok egyéb mellett arra is módot s lehetőséget ad, hogy meglehetősen pontossággal mérjük fel a szőlőföldnek azt a kiterjedését és állapotát, mely a filoxéra pusztítása előtt jellemezte a város határát, illetve gazdaságát.

Mielőtt forrásunkra, illetve annak alapján a konkrét egri viszonyokra térnénk, legyen szabad néhány szót a forrás alapjául szolgáló törvényről szólunk.

A forrásunkat is létrehívó 1875. évi VII. törvénycikk először a földadó alá eső és a földadó alá nem eső területeket határolta el, majd a földbirtokok tiszta jövedelmének kiszámításáról intézkedett. A tiszta jövedelmet a „gazdálkodás mellett tartósan nyerhető középtermés” értékének figyelembevétele alapján a művelési ágak és minőségi osztályok szerinti becslés alapján rendelte el.

A törvény ennek megfelelően részletesen foglalkozott az egyes művelési ágakkal, pontosan írva körül, hogy mi minősül szántónak, kertnek, rétnak (kaszálónak), szőlőnek, legelőnek, erdőnek és nádasnak.

Részletes utasítás szabta meg ezután a tiszta jövedelem kiszámítása során követendő eljárást, hangsúlyozva, hogy a becslést az egész országban egyszerre kell elvégezni. Ennek érdekében a pénzügyminisztert az ország kerületekre, illetve kerületeken belül lehetőleg egyenlő becselőjárásokra való felosztásával hatalmazta fel. Az egyes becselőjárásokra általában azonos „tiszta jövedelmi fokozat” megállapítását rendelte el. A tiszta jövedelmet meghatározó tényezők különbözősége esetén, a becselőjárások osztályozási vidékekre való felosztását rendelte el, kimondva, hogy ilyen esetekben az osztályozási vidékek „mindenkében külön osztályozás alapján külön tiszta jövedelmi fokozat készítenendő”. Kimondta továbbá, hogy minden művelési ágban annyi minőségi osztályt kell felállítani, amennyi a tiszta jövedelemre befolyást gyakorló gazdasági és értékesítési viszonyok különbségei szerint szükséges, de számuk nem haladhatja meg a nyolcat. A minőségi osztályok „jelzése” végett művelési áganként úgynevezett „mintateretek” kijelölését írta elő.

A tiszta jövedelem kiszámítását a termés, a terményár és a gazdálkodási költségek évi átlagainak figyelembevétele alapján rendelte el. Ennek kapcsán részletesen írta elő, hogy milyen módon veendő figyelembe a tiszta jövedelem kiszámításakor az egyes művelési ágaknál a termés és a gazdálkodási költség.

Szántóföld esetén természetül a „közönséges gazdasági vetésforgások alatt termelt összes termények” értékét és az ezekből származó hasznót kellett tekinteni. Ebből, mint gazdálkodási költség, a vetőmag és a trágya értéke, a trágya kihordásának költségei, valamint a felügyeletre, szántásra, vetésre, boronálásra, hengerlésre, az aratásra és a betakarításra, cséplésre fordított kézi és igas napszám, illetve ezek egyenértéke volt levonandó.

A kerteknél a termést a zöldség, a gyümölcs és az esetleges fűtermés jelentette, amiből gazdálkodási költség fejében az ültetésre, „művelésre”, öntözésre, őrzésre, szedésre és betakarításra fordított napszám volt levonható, hozzávéve még a vetőmag, a palánták és a trágyázás költségeit.

Réti termésnek az anyaszéna, a sarjú és a legeltetési haszon volt számítható, művelési költségként a kaszálás, gyűjtés, behordás és összerakásra fordított kiadások voltak figyelembe vehetők.

A szőlőültetvények termésének a szőlő, a must- és a törkölytermés, valamint az összes egyéb gyümölcs- és melléktermények tiszta jövedelme számított. A művelési költségként nyitás, kapálás, metszés, kötés, kacsolás, szüretelés és őrzés, a trágyázás, karózás, tőkésítés (homlítás, döntés, bujtás) és „a telek épségben tartására szükséges művekre” fordított összeg volt felszámítható.

A legelők termése és költsége a hasonló fekvésű és talajú rétekhez való összehasonlítás alapján volt megállapítandó. A tisztán csak legeltetésre alkalmas területek az azokon eltartható lábas jószág száma és a legeltetési érték szerint voltak felveendőek, tekintetbe véve, hogy évenként mennyi ideig és hány jószágot lehet eltartani rajtuk.

Az erdők hasznát a helyi értékesítési viszonyok figyelembevételével a fatermés, valamint az ún. erdei mellékhaszonvételek (legeltetés, makk, kéreg, gubacs) adták. Művelési költségként levonásba hozhatónak a törvény az „erdőtenyésztésre, ápolásra és az erdészeti személyzet fizetésére” fordított évi összeget engedélyezte. A gesztenye-, eperfa ültetvények és egyéb gyümölcsösök használatuk módjának, vagy az erdők valamely osztályának megfelelően voltak megbecsülendőek.

A nádasok termésének a nád és a gyékény volt veendő. A művelésére fordított összegként levágására, illetve a behordására fordított pénzösszeg volt figyelembe vehető.

A „mulató-, dísz- és vadaskertek” minősítését a bennük uralkodónak mondható művelési ág szerint kell elvégezni.

A termés évi átlagát erdei mellékhaszonvételek esetében a törvény kihirdetését megelőző 25, szőlőknél 15, a többi művelési ágnál viszont a megelőző 10 év adatai alapján számolták ki. A napszámbeérek és az anyagárak kiszámításánál az 1867 és 1872 között érvényesülő árak középátlánya volt alapul veendő. A munkabér átlagának kiszámításakor azonban figyelmen kívül kellett hagyni a kivételes körülmények által előidézett ideiglenes változásokat (pl. vasútépítés). Nagy súllyal esett latba viszont az az összeg, mely a művelt terület termőképességének fenntartása érdekében nyert felhasználást.

Azoknál a terményeknél, amelyek vásárokon, vagy gyárakban kerültek értékesítésre, természetesen a piaci, illetve a gyári ár volt figyelembe veendő, amelyből le kellett vonni a szállítási költségeket. A termények árát az 1867–1872 között eltelt hat év árának középátlányából húsz százalék levonásával kellett meghatározni. A faárak viszont húsz százalék levonása nélkül az 1855–1874 között eltelt évek középátlánának alapján voltak megállapíthatók. A piacon, vagy gyárakban értékesített terményeknél a piaci, illetve gyári árakból, más terményeknél a helyi, bornál a szüreti árakból kellett kiindulni. Az egyes földrésztetek térfogat szerinti tiszta jövedelmének meghatározását a tiszta jövedelmi fokozat megfelelő tétele alapján kellett elvégezni.

A törvény harmadik fejezete a végrehajtás szerveiről szólt. A munka irányítását és ellenőrzését a pénzügyminiszterre bízta. Az ő joga volt kinevezni a becselőjárások becselőbiztosait, erdőbecslőit és mérnökeket, a kataszteri kerületek igazgatóit, a kerületi és erdőbecslőit, főmérnökeket, valamint a pénzügyminisztériumban munkálkodó központi felügyelőket. A fentiekén kívül minden becselőjárásban és kerületben járási, illetve kerületi földadó-bizottságokat kellett létrehívni, melynek központi felügyeleti szerve a szintén felállítandó országos földadó-bizottság volt.

A járási bizottságokat – a törvény előírása szerint –, az elnöknek és 15 tagnak kellett alkotnia. A bizottság teljes jogú tagja volt a becselőbiztos és az erdőbecslő is. Ezen túl egyaránt képviselőnek kellett kapnia benne a kis-, a közép- és a nagybirtoknak. A járási bizottságok létrehozását a törvény az illetékes megye törvényhatósági bizottságának feladatává tette.

A kerületi földadó bizottságot az elnök és becselőjárásonként két tag alkotta. Az elnöki tisztelet a pénzügyminiszter által kinevezett kataszteri igazgató, illetve annak szintén kinevezett helyettese látta el. A bizottság tagjai a járáások küldötteiből és a járási becselőbiztosokból kerültek ki. Tanácskozási joggal felruházott tagja volt még a bizottságnak a kerületi és az erdőbecslési felügyelő.

A legfőbb szervet az országos földadó-bizottság jelentette, melynek elnöke a pénzügyminiszter, vagy az általa kinevezett helyettes volt. A bizottság tagjainak létszámát a törvény az ország területén levő kataszteri kerületek kétszeresében határozta meg. A tagok felét a pénzügyminiszter nevezte ki, a többit a kerületek delegálták.

Minden bizottságba a rendes tagokkal egyenlő számú póttagot kellett választani.

A törvény negyedik fejezete a végrehajtás során követendő eljárást sorolta fel. Így előírta, hogy a tulajdonos nevét, a művelési ágat és a birtok térfogatát a felmérés pillanatában lévő állapot szerint kell jegyzékbe venni. Birtokosnak az tekinthető, aki jogait telekkönyv alapján tudja bizonyítani. Ha több birtokos tart igényt egy területre, de egyik jogai sem állapíthatók meg kétséget kizáróan, akkor az ilyen birtoknál minden jelentkező nevét fel kell tüntetni. Azt a területet, melynek birtokosa nem jelentkezett és annak személye nem is állapítható meg, az illető község birtokaiként kell feltüntetni. Ez utóbbi két esetben azonban „a birtoklás minőségé”-nek az észrevételek rovatban való feljegyzését rendelte el. Minden becselőjárásról a minőségi osztályba sorolás és a tiszta jövedelem fokozatának megállapítása céljából gazdasági leírást kellett készíteni. „A tiszta

jövedelmi fokozatok egyes tételei oly módon szabandók meg – hangzanak a törvény szavai –, hogy: a 2 krajcártól 20 krajcáig terjedő tételek 2 krajcárral, a 20 krajcártól 1 forintig terjedő tételek 5 krajcárral, az 1 forinttól 4 forintig terjedő tételek 10 krajcárral, a 4 forinttól 10 forintig terjedő tételek 25 krajcárral, a 10 forinton felül terjedők pedig 50 krajcárral oszthatók legyenek.” Ha a kiszámított összeg ettől eltér, akkor kerekítéssel kell a törvény által előírtá tenni. Az osztályba sorolásnak és a tiszta jövedelem kiszámításának a helyszínen, parcelláról parcellára haladva kellett megtörténnie. A fellebbezés jogát egyébként mindkét fél részére biztosította.

Az ötödik fejezet a földadókataszter nyilvántartásáról rendelkezett, pontosan határozva meg, hogy milyen jellegű változásokat kell a kataszteri telekkönyvbe bevezetni.²

Eger – miként az közismert – a Bükk hegység déli lábánál, a várost és határát egyaránt kettéosztó Eger patak völgyében terül el. Keletről Noszvaj, délkeletről Szomolya és Ostoros, délről Kistálya, dényugatról Deménd, nyugat felől Szalók és Szólát, északon Bakta, Felnémet és Felsőtárkány községek határolják.³ A törvény végrehajtása idején, településszerkezetét tekintve, a város a belvárosból, a Felnémeti-negyedből, a Cifra- és Sánc-negyedből, a Maklári-, valamint Hatvani-negyedből, vagyis egri szóhasználattal, hóstyákból állt.⁴ Ezen a területen az 1881 elején végrehajtott népszámlálás tanúsága szerint 20 669 lélek élt, akik közül 9 916 volt férfi és 10 753 nő. A város túlnyomó részét (92,8%) magyarok alkották. A legtekintélyesebb felekezet a katolikus volt, melyhez 17 726 fő, vagyis a lakosság 85,8%-a tartozott, ami azt tekintve, hogy a város érseki székhely volt, s így a hazai katolicizmus egyik fellegrvárának számított, természetes is volt.⁵ Népszámlálásunk – sajnos – nem közöl foglalkozási megoszlást, így a város társadalmának szerkezetét ezúttal nem áll módunkban felvázolni. Azonban így is bizonyosnak vehető, hogy a lakosság egyik fő foglalkozását a szőlőművelés, illetve az azzal valamilyen kapcsolatban álló tevékenység adta.

A lakott területeket a város, illetve a lakosság megművelt, vagy művelés alá nem fogott, esetenként mezőgazdaságilag nem hasznosítható földjei övezték. Ezek alapvetően két nagy részre oszlottak. Míg a nyugatra fekvő földeket „vízen inneni rész”-nek, addig a keletre eső területeket „vízen túli rész”-nek nevezték. Mindkét részen 19–19 dűlő volt, amelyeken jobbra, az esetek többségében szőlőművelés folyt.

A vízen inneni területeket északról dél felé haladva a Ráchegy, a Szarkás, a Töviskesvölgy, a Kisnyúzó, a Nagynyúzó, a Nagykocs, a Kiskocs, a Belső-Kisrózsás, a Nagyrózsás, a Gyilkos, az Újfogas, a Paphegy, az Agárdi, a Hajdúhegy, a Fertő, a Kisgalagonyás, a Nagyalagonyás, a Maklány, továbbá a Tihamér és Maklány közti nevű dűlők alkották.

A vízen túli részen a Tihamér, a Kőporos, az Almagyar és a Cegléd dűlők, valamint két pusztá, a Cegléd- és a Szőlőske-pusztá helyezkedett el. A két pusztá aztán maga is további dűlőkre oszlott. A Cegléd-pusztát a Birka, a Bajusz, a Felső-Galagonyás, a Szurdok és a Hergyimó dűlők alkották, míg Szőlőske-pusztához a Kis-Eged, a Nagy-Eged, a Nádas, a Tóhegy, a Vidra, a Szőlőske, az Afrika, a Mészhegy, a Nyerges és a Síkhegy dűlők tartoztak.⁶

A város birtokában lévő földek összesen 10 819,1 kat. holdat tettek ki, melyből 4654,5 hold esett a vízen inneni, 5397,5 hold pedig a vízen túli részre. A fennmaradó 767,1 hold a város területének 7,1%-a beltelek volt, amely a már említett öt városrész között oszlott meg.

A belváros területe 115,2 hold volt, ebből 82,9 holdat a földadó alá nem eső területek foglalták el. Itt sorakozott fel a városrész 790 háza és itt épültek fel a különböző egyházak és szerzetesrendek templomai, kolostorai és imaházai. Korszakunk-

ban az Angol Kisasszonyok, a Cisztercita, a Ferences, az Irgalmas, a Minorita és a Servita rendek működtek a városban. A belvárosban nemcsak házak, utcák, parkok és sétateretek voltak, hanem ha kis mennyiségben is, mezőgazdaságilag hasznosított területek is, amelyek 32,4 holdat, vagyis a belváros területének 28,1%-át tették ki. E területek három művelési ághoz, a szőlőkhöz, a kertekhez és a legelőkhez tartoztak. A szőlő kiterjedése igen csekély, mindössze 104 □-ól volt, ami egyértelműen bizonyítja, hogy a szőlő itt inkább csak dísz volt, semmint mezőgazdasági hasznú növény. A legelők 1,2 holdat foglaltak el. A legnagyobb tér, 31,1 hold kerteké volt. A belváros művelés alatt álló területéből így 0,3% volt szőlő, 3,7% legelő és 96% a kert. A belváros területének egészéhez viszonyítva ez 0,1, illetve 27%-ot jelentett, ami önmagában is mutatja, hogy a kert a belvárosban sem volt jelentéktelen. A mezőgazdaságilag nem hasznosított területek ezzel szemben 72%-ot foglaltak el.⁷

A négy hóstya közül a legkisebb a Felnémeti-negyed volt, mindössze 56,4 holdra terjedt ki. 29,4 hold, azaz a terület 52,1%-a földadó alá nem eső tér, amelyen 316 ház és 54 pince állt. A fennmaradó 27,1 hold, a városrész 48%-a három művelési ág között oszlott meg. A szőlőterület itt 2,3 hold, a legelő 3,9 hold volt, míg a kert 20,9 holdra rúgott. A szőlők így a legelők 14,4%-ával és a kertek 7,1%-ával szemben a megművelt terület 8,5%-át alkották, míg a hóstya összterületét tekintve ez az arány 6,9, 3,7 illetve 4,1 százalékos részesedést jelentett.⁸

Az előzőnél nagyobb területre, 71,9 holdra terjedt ki a Cifra- és a Sánc-negyed. Ebből a földadó alá nem eső terület 45,7 hold, a művelés alá fogott terület pedig 26,2 hold volt. A mezőgazdaságilag hasznosított terület közel egy hold (0,9 = 1461 □-ól) szőlőből, 4,5 hold szántóból és 20,8 hold kertből tevődött össze. A szőlőművelés így mindössze 3,4%-át foglalta el a megművelt területeknek, a szántóföld és a kert 17,2, illetve 79,4%-át. Ha adatainkat ezután a Cifra- és Sánc-negyed területének egészére vetítjük, úgy azt látjuk, hogy a szőlő 1,2%, szántó 6,3%, kert 20,8% volt, míg a földadó alá nem eső terület, amelyen a hóstya 147 háza és 7 pincéje állott, 63,6%-ot jelentett.⁹

A Maklári-negyed 208,7 holdjának túlnyomó része művelés alatt álló terület volt. Mindössze a városrész 562 háza körül fekvő 84,2 hold mentesült a földadó alól. Szőlőtermelés itt semmilyen formában sem folyt. A megművelt terület 124,5 hold volt, ebből 3,7 holdat legelők, 7,1 holdat a szántók és 113,7 holdat a kertek foglaltak el.¹⁰

Ugyanígy hiányzott forrásunk tanúsága szerint a szőlő az öt városrész közül a legnagyobb területtel, 314,9 holddal rendelkező Hatvani-negyedből is, melynek földjéből 106,6 hold volt kert, 12 hold szántó, 5,2 hold legelő és 191,1 hold földadó alá nem eső terület. Ez utóbbin 1342 ház és 122 pince volt található.¹¹

Összegezve a fentieket, adatainkból az látszik levonhatónak, hogy a XIX. század végén még Eger város lakott térségeiben is jelentős kiterjedésű mezőgazdasági kultúra virágzott, hiszen a 433,3 hold földadó alá nem eső terület mellett 333,8 hold állt mezőgazdasági művelés alatt. A mezőgazdaságilag hasznosított területek így a beltelkek 43,5%-át tették ki. 293,1 holddal a legnagyobb a kertek részesedése volt, amik után 23,6 holddal a szántók, 13,9 holddal a legelők következtek. A bennünket közelebből is érdeklő szőlőföld összterülete csupán 3,2 hold volt, ami a lakott terület egészének 0,4%-a, a mezőgazdaságilag hasznosított területnek pedig 0,9%-a volt. Nem szükséges külön is hangsúlyoznunk, hogy a belterületeken folyó szőlő- és borteherelés nem lehetett számottevő, s így az itt található szőlőnövények inkább csak lugas gyanánt díszlettek, s a közvetlen fogyasztást szolgálhatták, de a házi szükségletek kielégítését sem fedezhették.

Kimenve ezután a város 10 502 holdas, az egri földek 92,9%-át kitevő határába, és az ún. vizen inneni rész 4654,5 holdas darabján folytatva szemlénket, legészakibb dűlőként a 258,9 hold nagyságú, a hivatkozott rész 5,6%-át elfoglaló Ráchegy áll

előttünk. Legjelentősebb művelési ág itt a szőlő volt, amely egymaga is nagyobb területet foglalt el, mint a többi művelési ág együttvéve. A szőlőterületek ugyanis 185,2 holdat tettek ki és ezzel a dűlő területének 71,5%-át tartották hatalmukban. Ezután 57,2 holddal, a dűlő területének 22,1%-ával a szántók következtek. Ehhez némi kert (1,4 hold), valamint rét (8,3 hold) csatlakozott, amik azonban csak másodlagos jelentőségűek voltak és az ún. „szőlőalj” szerepét töltötték be. A földadó alá nem eső területek szintén csekély terjedelműek voltak, mindössze 6,8 holdra, a dűlő területének 6,2%-ára rúgtak.¹²

Dél felé haladva 178,1 holddal a vízen inneni rész 3,8%-át elfoglalva, a Szarkás-dűlő következett, melynek területéből 110,5 holdat, vagyis 62%-ot borított szőlőültetvény. A fennmaradó területeken szántó-, kert- és rétgazdálkodás folyt. A szántó 53,3, a rét 8,1, a kert pedig 3,8 holdra terjedt ki, ami a terület 29,9, 4,5, illetve 2,1%-át jelentette, minimálisan, 2,3 holdra szorítva ezzel a mezőgazdaságilag nem hasznosított területeket.¹³

A Szarkás déli szomszédságában 470,4 holddal mint az egyik legnagyobb kiterjedésű dűlő, a Töviskesvölgy területét el. Fekvése nem kedvezett a szőlőművelésnek, legnagyobb részét, 425,6 holdat (90,5%) legelők borítottak, emellett viszonylag jelentős volt, 38,9 hold (8,3%), a földadó alá nem eső részek aránya. Emellett jelentéktelen, mindössze 12 holdat számláló szántóföld és rét helyezkedett el.¹⁴

A Töviskesvölgytől délnyugatra fekvő, 35,9 holdat felölelő Kisnyúzon szintén a szőlő játszotta a fő szerepet, amennyiben 28,5 holddal a dűlő 79,4%-át foglalta el. A szőlőültetvényekhez képest jelentéktelen volt az a terület, amelyet szántóföldi, kert- és rétművelés formájában hasznosítottak, végül egészen elhanyagolható mennyiség (0,4 hold) volt a földadó alá nem eső terület.¹⁵

Még délebbre, a város nyugati határvonala mentén húzódó, a vízen inneni rész 2%-át magába foglaló, s 94,8 holdat számláló Nagynyúzó-dűlőben szintén a szőlő foglalta el az első helyet. 53,3 holdon, azaz a dűlő területének 56,2%-án virágzott. 29,9 holdon (31,5%) a szántóföldi művelés folyt. 6,8 holdat rétként hasznosítottak, 3,2 holdon kert területét. Szintén csekély (1,6) hold volt a mezőgazdaságilag nem értékesített terület.¹⁶

Szintén jelentős szőlőterülettel tűnt ki a Nagynyúzótól északkeletre elterülő, 250,8 holdas területével a vízen inneni rész 5,4%-át elfoglaló Nagykocs nevű dűlő, ahol 129,3 holdon folyt a szőlőművelés, s ezzel szemben 104,6 hold volt a szántó, 10 hold a rétek, 2,9 hold a legelő, 0,7 hold a kertek és 3 hold a földadó alá nem eső terület. A szőlőterület a dűlő 51,5%-át foglalta el, amihez kiterjedés tekintetében (41,7%) egyedül csak a szántóföld volt mérhető.¹⁷

Nagykocs déli szomszédja a 152,8 holdat, s ezzel a vízen inneni rész 3,3%-át határai között tartó Kiskocsdűlő volt. 107,8 hold, területének 70,5%-a szintén szőlővel volt beültetve. A többin szántóföldek és rétek terültek el.¹⁸

A Kiskocstól délnyugatra fekvő, s a vízen inneni, vagyis a nyugati határrész 3,4%-át magába foglaló, s 161 holdra terjedő Belső-Kisrózsáson szintén a szőlő volt a fő művelési ág, amennyiben a dűlő 62,1%-án, kereken 100 holdon díszlett. Jelentősebb területet 47,3 holdat csupán a szántók foglaltak el még.¹⁹

Nagyrózsáson, mely 108,2 holdra terjedt ki, s így a vízen inneni rész 2,3%-át jelentette, szintén a szőlő uralta a terepet, területe 74,9 hold, a dűlő területének 69,2%-át foglalta el. A fennmaradó részekben 19,7 hold szántó, 4,6 hold kert, 3,8 hold legelő, 2,7 hold erdő, 0,8 hold rét és 1,3 hold földadó alá nem eső terület volt található.²⁰

A Nagyrózsástól délre elterülő Gyilkos és Újfogas dűlőkben 21,9 hold (62,6%), illetve 31,9 hold (63,8%) volt a szőlő részesedése.²¹

A két utóbbitól keletre található Paphegyen, illetve az ettől északra lévő Agárdi-dűlőben és a Hajduhegyen szintén a szőlő volt a vezető művelési ág. A Paphegy 137,7 holdas területéből 119,3 holdon a terület 50,2%-án folyt szőlőművelés. Az Agárdi-dűlő

területe 257,6 hold volt (a vízen inneni rész 5,5%-a), itt 84,5 holdon termeltek szőlőt, a Hajduhegyen 347,8 holdból (a határrész 7,5%-ából) 219,7 holdat (63,2%) borítottak szőlők.²²

Az eddig ismertetett, az egri határ nyugati felének északi, illetve középső részét alkotó dűlőktől dél felé haladva a Fertő-dűlőt találhatjuk, melynek területe 243,5 hold (a nyugati határrész 5,2%-a) volt. Szőlőművelés 105,8 holdon folyt, ami a dűlő területének 43,4%-át jelentette. A szántók 71,7 holdat, a rétek 38,3, a kertek 9,4, az erdők 6,7, a legelők 1,6, végül a földadó alá nem eső területek 9,9 holdat foglaltak magukba.²³

A Fertőtől délkeletre található a Kisgalagonyás. 403,1 holdas darabján (a vízen inneni rész 8,7%-a) a legnagyobb kiterjedésű ismét csak a szőlőművelés volt. Szőlővel 297,6 hold, a dűlő területének 73,8%-a volt beültetve. A szőlő mellett úgyszólván eltörpült a többi művelési ág, amennyiben szántóföld-művelés csak 48,1 holdon (11,9%), a kertművelés 22,5 holdon (5,6%), a rétgazdálkodás 14,2 holdon (3,5%), az erdőművelés 7,2 holdon (1,8%), a legeltetés 1,4 holdon (0,3%) folyt. A művelés alá fogott területeken kívül még 11,9 hold (2,9%) földadó alá nem eső terület volt található.²⁴

Az egri határ legdélebbi pontján elterülő Nagysgalagonyás határa 147,5 holdat, a vízen inneni rész 3,1%-át fogta körül. A szőlő 100,2 hold volt, a dűlő területének 67,9%-át foglalta el.²⁵

A Nagysgalagonyástól északnyugatra, az egri határ egyik kiszögellésében elhelyezkedő Maklány-dűlő 104,9 holdas területének legnagyobb részét, 77,8 holdat szintén szőlők borítottak.²⁶

Míg eddig mindenütt és mindenfelé szőlősorok és szőlőtáblák tűntek elénk, a nyugati határrész legnagyobb kiterjedésű dűlőjéből, az 1117,1 holdas (a nyugati határrész 24%-át kitevő) Tihamér és Maklány közti dűlőből hiányzott a szőlő. Területének 48,5%-án (542,3 holdon) szántógazdálkodás, 35,1%-án (392,5 holdon) legelőgazdálkodás, 9%-án (100,6 holdon) rétművelés, 2,3%-án pedig (25,4 holdon) kertgazdálkodás folyt, a többi terület pedig a földadó alá nem eső terület volt.²⁷

Összefoglalva az eddigieket azt állapíthatjuk meg, hogy a vízen inneni részen az uralkodó művelési ág a szőlőművelés volt. 1848,2 holdjával messze megelőzte és maga mögött hagyta az egyéb művelési ágakat, és a nyugati területek 39,7%-át foglalta el. Csupán két dűlőben nem folyt szőlőtermelés, és csak két olyan akadt a 19 közül, ahol a szőlőterület nem haladta meg a dűlő területének 50%-át. A többiekben, szám szerint 15 dűlőben a szőlők kiterjedése 50 és 80% között mozgott. Ezután 1312,6 holddal a szántóföldi művelés következik, amely a határrész 28,2%-át foglalta el. A szőlők és a szántók után a legjelentősebb a legelők részesedése volt, melyek 852,5 holdat, a vízen inneni rész 18,3%-át foglalták el. A rétekre 284,2 hold (6,1%), a kertekre 138,4 hold (3%), az erdőkre 37,2 hold (0,8%) esett, végül a földadó alá nem eső területek 180,1 holddal a nyugati részek 3,9%-át tették ki.

Áttérve az Eger patak keleti oldalán elterülő, egykor Borsodhoz tartozott, ún. vízen túli részre, de eltekintve az eddig követett részletezéstől, azt találjuk, hogy a 19 dűlő mindegyikében folyt szőlőtermelés.

Tihamér 361,5 holdat számlál, s a keleti rész 6,6%-át magába foglaló területén 149,5 hold, a dűlő 41,3%-a volt szőlő. A Kőpontos-dűlőben 162,6 holdból 65,2 holdon, a dűlő 40,1%-án virágzott. A vízen túli rész egyik legtekintélyesebb területű, a keleti területek 10,9%-ra, vagyis 582,6 holdra kiterjedő Almagyaron túlnyomóan szintén szőlőtermelés folyt. Kiterjedése 364,7 hold, a dűlő területének 62,6%-a volt.²⁸

Az Almagyartól északra helyezkedő, ugyancsak tekintélyes területű Cegléd-dűlő, amely 626,2 holdat számlált, és ezzel a vízen túli rész 11,6%-ára terjedt ki, egyenesen azzal tűnt ki a város dűlői közül, hogy földjéből 421,5 hold, területének 67,3%-a volt

szőlővel beültetve, s így a szőlőterület mennyiségét tekintve az első helyet foglalja el.²⁹

Az északnyugati részen található Cegléd-pusztán, melynek 557,1 holdas, a vízen túli rész 10,3%-át elfoglaló területén a Birka-, a Bajusz-, a Felső-Galagonyás-, a Szurdok-, és a Hergyimó-dűlő osztozott, a szőlőművelés szintén túlszárnyalta az összes többi művelési ágot. A Birka-dűlőben 112,8 hold (80,3%), a Bajusz-dűlőben 91,4 hold (57,3%), a Felső-Galagonyáson 49,2 hold (58,8%), a Szurdokban 17,1 hold (67%), a Hergyimó-dűlőben pedig 65,1 hold (44%) volt szőlő. A Cegléd-pusztai területéből ezzel 333,6 holdat foglalt el szőlő, s így a pusztai területének 60,2%-ára terjedt ki.³⁰

A vízen túli rész 57,6%-át, tíz dűlőt, 3107,5 holdat felölelő Szőlőske-pusztán 1019,3 holdat, a terület 32,8%-át népesítette be szőlő. A város szőlővagyonának épp egynegyede terült el itt. A pusztához tartozó dűlőkben egyébként a szőlőterület aránya a következőképpen alakult: Kis-Eged 39,5% (21,9 hold), Nagy-Eged 40,3% (239,5 hold), Nádás 56,9% (26,9 hold), Tóthegy 73,3% (43,4 hold), Vidra 74% (33,8 hold), Szőlőske 5,2% (76,5 hold), Afrika 81% (83,2 hold), Mészhegy 53,8% (99,8 hold), Nyerges 44% (26,7 hold) és végül a Síkhegy 76,7% (367,6 hold). A szőlőt az egész határban egyedül itt előzte meg másik művelési ág. Ez az erdő volt, amelynek 1314,3 holdja, a pusztai területének 42,3%-át foglalta el. Ez egyben a városhoz tartozó erdők 96,9%-át jelentette.³¹

A szőlőművelés tehát – mint az a fentiekből egyértelműen tetszik ki – az ún. vízen túli rész 5397,5 holdas darabján is uralkodó volt. 2355,8 holdat, a határrész 43,6%-át foglalta el. A második legnagyobb művelési ág az erdőgazdaság volt, 1318,8 holdjával a határrész 24,4%-át mondhatta magáénak. A szántók 787,4 holdat (14,6%), a legelők 420 holdat (7,8%), a rétek 294,5 holdat (5,4%), tettek ki. A kertbirtok 32,7 hold (0,6%), míg a földadó alá nem eső területek 176,7 holdat (3,3%) foglaltak el.

Szemlénk végére érve a következő összkép tárul elénk: a város 10 052 holdas határából 4204 hold, a határ 41,8%-a volt szőlőterület, 2100 hold (20,9%) szántó, 1356 hold (13,5%) erdő, 1272 hold (12,6%) legelő, 578,7 hold (5,7%) rét, 171,1 hold (1,7%) kert és 356,8 hold (3,5%) volt a földadó alá nem eső terület.

A Tihamér és Maklány közti, valamint a Tövíkesvölgy kivételével, ahol egyáltalán nem volt szőlő, a szőlőművelés volt a fő termelési ág.

A szőlőművelés aránya az Afrika és a Birka-dűlő területén volt a legmagasabb, meghaladta a 80%-ot. 70 és 80% között váltakozott a Kisgalagonyás, Kiskocs, Kisnyúzó, Maklány, Ráchehy, Síkhegy, Tóthegy és Vidra területén. Az Almagyaron, Belső-Kisrőzsáson, Ceglédén, Gyilkoson, Hajduhegyen, Nagygalagonyáson, Nagyrőzsáson, Szarkáson, Szurdokban és Újfogáson 60 és 70% között volt a szőlőföldek részesedése. A többi dűlőben 50 és 60% között volt az arány. Abszolút számokban a legnagyobb a szőlőterület Cegléd, Síkhegy, Almagyar, Kisgalagonyás, Nagy-Eged és a Hajduhegy dűlőkön volt. Csupán nyolc olyan dűlő volt (az Agárdi, a Fertő, a Tihamér, a Kőporos, a Hergyimó, a Kis-Eged, a Nagy-Eged, a Szőlőske és a Nyerges), ahol a szőlőföldek területe 50% alatt maradt. Ettől eltekintve azonban a szőlőbirtokok nagysága – a Szőlőske dűlőt kivéve, ahol a legalacsonyabb volt a szőlők aránya – mindenütt számottevő művelési ág volt.

Az említett Cegléd, Síkhegy stb. dűlőkben a szőlő kiterjedése 200 és 400 hold között volt. Tíz dűlőben (és pedig: Ráchegyen, Szarkáson, Nagy kocson, Kiskocson, Belső-Kisrőzsáson, Paphegyen, Fertőn, Nagygalagonyáson, Tihaméron és Birkán) 100 és 200 hold között mozgott, a többiben 100, sőt kilenc helyen 50 hold alatt maradt. 50 holdat meg nem haladó szőlőterület Gyilkoson, Újfogáson, Felső-Galagonyáson, Szurdokon, Kis-Egeden, Nádason, Tóthegyen, a Vidra és a Nyerges dűlőben volt található.

Kataszteri telekkönyvünk a szőlőterületek földrajzi helyének és kiterjedésének felmérésén túl egyszersmind arra is módot és lehetőséget ad, hogy az egyes szőlőföldek minőségéről — és természetesen — az egyes kategóriák nagyságáról is pontos képet alkothassunk. Az Eger város területén, illetve határában található szőlőföldeket a fent hivatkozott törvény ismertetése kapcsán már vázolt eljárás alapján nyolc minőségi osztályba sorolták, melyek közül a hagyományos felfogásnak megfelelően, az első osztály jelentette a legkiválóbb, a nyolcadik a leggyöngébb minőséget. E szerint a minőségi osztályozás szerint a város határai között található szőlőterületek közül első osztályúnak mindössze 253 hold minősült. Ebből 107,5 hold (a dülő területének 29,2%-a) Sikhegyen, 49,5 hold (16,6%) Kiskalagonyáson, 35,8 hold (14,9%) Nagy-Egeden, 30,3 hold (30,2%) Nagygalagonyáson, 21,4 hold (5%) Cegléden, 8,5 hold (4,6%) Ráchegyen díszlett. A legjobb szőlők tehát Egerben a vízen túli részen, Sikhegyen teremtek. Másodosztályú 507,2 hold volt, ilyen már sokfelé fordult elő. Harmadosztályúnak 647,2 holdat minősítettek. A zöm a negyedik, ötödik és hatodik osztályhoz tartozott. Negyedosztályú 683,5, ötödosztályú 807,2, hatodosztályú 705,1 hold volt. Hetedik osztályúnak 437,1 holdat és végül nyolcadosztályúnak 142,9 holdat számoltak el.

Martonffy Károly 1853-ban megjelent Eger szőlőgazdászata c. munkája alapján a fentiekben számba vett földeken tenyésző szőlőfajtákról is alkotható valamelyes kép. Eszerint az uralkodó szőlőfajta a kadarka volt.³² A kadarka — mint ismeretes —, bőven termő, változó minőségű, október első felében érő, könnyen rothadó, gyalogművelésre kiválóan alkalmas, de gyakran kevés színanyagot tartalmazó vörösbor-szőlő fajta. Jó évjáratban finom, fűszeres, jellegzetes zamátú, szép színű vörösbor ad. A téli fagyra igen érzékeny. Rövid csapra metszhető, de kopasz fejen is bőven terem.³³ Eger határában korunkban a szőlők legnagyobb részét kopaszfejes műveléssel művelték. A tőke így nem magasodott fel, s karó sem kellett hozzá, amivel jelentős költséget takarítottak meg. Egerben a kadarkának több fajtája is elterjedt volt: a kereklevelű, a kereszteslevelű, a lúdtalpú, a negotini, a nemes, a bolond (vagy rúgós). A kadarkán kívül még a juhfarkot, a piros bakatort és a rakszőlőt termesztették. Ez utóbbiak — a bakator kivételével — gyenge minőségű fehér bort adtak.³⁴ Ezek termelése csekély terjedelmű volt, Eger elsősorban vörösbor termelt, amihez képest nem volt számottevő a fehérbor-termelés. Becsülete is elsősorban a vörösbor adó fajtáknak volt. „Bortermő”-nek az egri kapás is csak a kadarka lúdtalpú, kerek- és keresztes levelű változatait tartotta, a többit egyszerűen „abajdos”-nak nevezte.³⁵

Az egyidejűleg készült, ún. osztályozási jegyzőkönyv segítségével, mely művelési ágak szerinti bontásban, helyrajzi számok szerint haladva és dülönként rendezve közli az egyes szőlőterületek kataszteri tiszta hozadékát, végül arra is választ adhatunk, milyen jövedelem és vagyon erőforrásai voltak a város határában található szőlőültetvények.³⁶

A vízen innen fekvő 17 dülő szőlői tisztán 20 752,3 forintot jövedelmeztek. Dülönként haladva ez a következőképp oszlott meg. A ráchegyi szőlők 2849 forintot hoztak, ami a vízen inneni szőlők összjövedelmének 13,7%-át jelentette. A Szarkás 979,4 Ft (4,7%), a Nagynyúzó 409,4 Ft (2%), a Nagylocs 1035 Ft (5,3%), a Kiskocs 1306,6 Ft (6,3%), a Belső-Kisrózsás 716 Ft (3,4%), a Nagyrózsás 1182 Ft (5,7%), a Gyilkos 213,9 Ft (1%), az Újfogás 337,3 Ft (1,6%), a Paphegy 1232,4 Ft (5,9%), az Agárdi 546,8 Ft (2,6%), a Hajduhegy 2371,3 Ft (4%), a Fertő 1243,6 Ft (6%), a Kiskalagonyás 3610,4 Ft (17,4%), a Nagygalagonyás 1937,5 Ft (9,3%) és végül a Maklány 571,2 Ft (2,7%) értéket termelt. A legnagyobb jövedelmet a Kiskalagonyás, a Ráchegy és a Hajduhegy biztosította. A Nagylocs, Kiskocs, Nagyrózsás, Paphegy, Fertő és Nagygalagonyás már közepes jövedelmet adó dülők voltak.

A vizen túli rész legnagyobb jövedelmet szolgáltató dűlői a Síkhegy, a Cegléd és az Almagyar voltak. Az első 7318,6 Ft-ot (25,6%), a második 5851,1 Ft-ot (20,5%) és a harmadik 4994,1 Ft-ot (17,5%) jövedelmezett. Jó pénzt 3280,7 Ft-ot (11,5%) hozott a Nagy-Eged és 1594,2-et (5,6%) a Birka-dűlő. A többiek szőlőjövedelme nem haladta meg az 1000 forintot, s ezeknek nagy része is 500 forint alatt volt, sőt szép számmal akadt olyan is, ahol a 100 forintot sem érte el. A vizen túli részen fekvő szőlők tiszta jövedelme összesen 28 543,7 Ft volt. A legkevesebb a beltelkek szőlőinek jövedelme volt, mindössze 26,4 forintot tett ki.

A városnak a szőlőkből így 49 322,4 forintos összjövedelme származott. Ebből 6826,9 forintot (13,8%) az első, 9958,9 forintot (20,2%) a második, 10 362,1 forintot (21%) a harmadik, 4700,5 forintot (9,5%) a negyedik, 6827,8 forintot (13,8%) az ötödik, 4677,19 forintot (9,5%) a hatodik, 5680,3 forintot (11,5%) a hetedik és végül 351,1 forintot (0,7%) a nyolcadik osztályú szőlőterületek adtak.

A fentieket közelebről is szemügyre véve, azonnal kitetszik, hogy a jövedelemnek több mint 50%-a származott az első, a második és a harmadik osztályú szőlőföldekből, holott ezek a szőlőterületnek csak 20%-át tették ki.

Ha a szőlőből származó jövedelmet végül a többi művelési ágéval vetjük egybe, első tekintetre világos, hogy a város gazdasági életének alapját döntően és elsősorban a szőlőművelés jelentette. A művelés alá fogott területek 71 373 forintot kitevő összjövedelméből 69,1% jutott a szőlőre. A szőlők után mint legmagasabb a szántók jövedelme következett, de ez is csak 10 526,5 forint volt és az összes jövedelemből 14,4%-kal részesedett, míg a kertek már csak 5,2%-os, a rétek 4,7%-os, a legelők 3,3%-os, végül az erdők 2,9%-os tételeket értek el.

Így festett az a híres szőlővagyon, mely röviddel azután, hogy felmérték és az 1888-ra elkészült kataszteri telekkönyv hasábjaira vették, a filoxéra pusztításainak esett áldozatul, emberek százait és ezreit taszítva létbizonytalanságba. Az elsüllyedt vagyonról felvett telekkönyv azonban pontos leltára, hű megőrzője maradt annak, ami a filoxérával visszavonhatatlanul ment veszendőbe, s így nem pusztán a szőlőföldeknek, hanem a hozzájuk kapcsolódó társadalmi viszonyoknak is elsőrendű forrását jelenti. A dolgozat következő fejezete majd ezeket a viszonyokat ismerteti meg az olvasóval.

JEGYZETEK

- [1] Sándor Pál: A XIX. századi parasztbirtok történeti statisztikai vizsgálata. Agrártörténeti Szemle, 1964. I. sz. 56. 1.
- [2] 1875–1876. évi törvénycikkek Bp. 1896. 12–27. 1.
- [3] Eger város határleírása 1886. Egri Városi és Járási Földhivatal térképtára iktatlan.
- [4] Heves megyei Levéltár (továbbiakban HML) Eger város kataszteri telekkönyve Heves Vármegyei Földmérési Felügyelőség kataszteri munkálatai 1877–1928. VI–104/23.
- [5] A Magyar Korona Országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt I. Bp. 1882. 802., 809., 814. 1., valamint A Magyar Korona Országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei II. Bp. 1882. 113. 1.
- [6] Eger város kataszteri térképe Egri Városi és Járási Földhivatal térképtára. 25/XI/90.
- [7] HML Eger város kataszteri telekkönyve Heves Vármegyei Földmérési Felügyelőség kataszteri munkálatai 1877–1928. VI–104/23. 1–19. 1.
- [8] Uo. 49–82. 1.
- [9] Uo. 261–292. 1.
- [10] Uo. 208–261. 1.
- [11] Uo. 82–208. 1.

- [12] Uo. 295–312. l.
- [13] Uo. 312–314. l.
- [14] Uo. 324–325. l.
- [15] Uo. 325–330. l.
- [16] Uo. 330–342. l.
- [17] Uo. 342–363. l.
- [18] Uo. 363–374. l.
- [19] Uo. 374–390. l.
- [20] Uo. 390–398. l.
- [21] Uo. 398–406. l.
- [22] Uo. 404–460. l.
- [23] Uo. 460–484. l.
- [24] Uo. 484–521. l.
- [25] Uo. 521–532. l.
- [26] Uo. 532–542. l.
- [27] Uo. 542–548. l.
- [28] Uo. 549–616. l.
- [29] Uo. 616–644. l.
- [30] Uo. 644–674. l., 675., 676–685. l.
- [31] Uo. 675., 685–785. l.
- [32] Magyarország és Erdély képekben IV. Szerk.: Kubinyi Ferenc és Vahot Imre. Pest, 1853. 61. l.
- [33] Muraközy Tamás (szerk.): Kertészeti Lexikon. Mezőgazdasági Kiadó, Bp. 1963. 465. l.
- [34] Uo. 103., 291., 794. l.
- [35] Ld. a 32. jegyzetnél idézett forrást.
- [36] HML Eger város határának osztályozási jegyzőkönyve Heves Vármegyei Földmérési Felügyelőség kataszteri munkálatai 1877–1928. VI–104/23.